

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİŐİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 13 Sayı: 69 Mart 2020 & Volume: 13 Issue: 69 March 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4051>

ŞEYHÜLİSLAM DAMADZÂDE EBU'L-HAYR AHMED EFENDİ VE FETÂVÂ ADLI ESERİ SAHAYKH AL-ISLAM DÂMADZÂDE ABU'L HAYR AHMET EFFENDİ AND FETÂVÂ

Cemil LİV*

Öz

17. Yüzyılda Osmanlı Devletine Őeyhüislamlık yapmış olan Dâmadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi ilim adamlığının yanı sıra bilime ve bilimin yayılmasına verdiği katkılarıyla tarihte iz bırakmış şahsiyetler içerisindedir. Sadece islâmi ilimler sahasında değil yaptığı bir çok çalışma ile edebiyat ve tıp bilimin gelişmesine de katkı sunmuştur. İncelemesini yaptığımız Őeyhüislam Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin Fetâvâ adlı eseri Osmanlı toplumunda insanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları meselelerle ilgili sordukları sorulara verilen cevapların yer aldığı, doğrudan Őeyhüislamlar veya Müftüler tarafından verilen fetvaların bir araya getirilmesinden oluşan Fetâvâ mecmuaları içerisinde yer almaktadır. Fetâvâ mecmuaları ilmi vasfının yanı sıra toplumsal yapı hakkında bizlere bilgi sunan sosyolojik tarihi belge niteliği taşımaktadırlar. Fetâvâ'nın bu özelliği sebebiyle çalıőmamızda Őeyhüislam Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra, bazı meselelere verilen fetva örneklerini günümüz fetva eminliği makamı olan Din İşleri Yüksek Kurulu fetvaları ile mukayesesine yer vererek zaman ve toplumsal değişimin fetvalara etkisini gösterme gayretinde olduk.

Anahtar Kelimeler: Őeyhüislam, Dâmadzâde, Ebu'l-Hayr, Fetâvâ.

Abstract

Having been a shaykh al-Islam in the seventeenth century, Dâmadzâde Abu'l Hayr Ahmet Effendi, became one of the influential figures due to his scholarly and scientific studies. He contributed not only to Islamic Studies but also bestowed so many studies related to the fields of Medicine and Literature. As we examined the work of shaykh al-Islam Ahmet Effendi named as Fetâvâ it can be said that this work point outs some genuine details related that in the daily of the Ottoman society, how people try to solve the cases that they had already dealt with and how they answered when they were questioned on those. It is recognizable that this work would take its place in the collection of Fetâvâ Mecmuas which were composed of Fatwas of shaykh al-Islams and muftis. Fetâvâ Mecmuas i.e journals enlighten us about the social structure of the population additionally its scholarly position and thus those mecmuas are regarded as a vital source for our past. As this significance of Fetâvâ, it is necessary to give information about the life of Abu'l Hayr Ahmed Effendi and his works. This article also offers some instances of fatwas related to certain issues and compared those fatwas cases with the cases of the institutional Structure of the Presidency of Religious Affairs that is the only see to give a fatwa at present.

Keywords: Shayk al-İslam, Dâmadzâde, Abu'l Hayr Ahmed Effendi, Fetâvâ.

*Dr. Öğr. Üyesi, Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, yzmliv@gmail.com

GİRİŞ

Müslümanların günlük hayatta uyması gereken kuralları bilmesi, karşılaşılabilecek sorunları çözüme kavuşturacak bilgiye sahip olması asıl olmakla birlikte, toplum içerisinde her bir ferdin bunu gerçekleştirmesi mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim'de de "Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun (Nahl 16/43)." ve "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme (İsrâ, 17/36)." gibi ayetlerde insanların dini meseleler hususunda dikkat edeceği kuralları sorarak öğrenmesi istenmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber (s.a.s.), vahiy yoluyla aldığı Kur'an ayetlerini insanlara tebliğ ve tebyin etmenin yanı sıra, toplum içerisinde ortaya çıkan ihtilafları halletmek, insanların sorularına cevap vermekle görevli idi (Mâide, 5/67; Nahl, 16/44; Nisâ, 4/ 59; Ahzâb,33/36) Ayrıca fethedilen bölgelere gönderilen vali ve muallim gibi görevlilerde fetva işlerini yürütmüşlerdir (Ebû Dâvûd, "Akzıye", 11; Tirmizi, "Ahkâm", 3)

Osmanlı döneminde ise, kuruluşundan itibaren halkın dini problemlerini çözüme kavuşturmak için müftülük müessesesi var olmuştur. Daha sonra şeyhülislamlık makamı olarak adlandırılan bu kuruma "Mansıb-ı Fetva", "Mesned-i Fetva", "Bâb-ı Meşihat", "Bâb-ı Vâlây-ı Fetva", "Meşihat-ı Celile-i İslâmiyye", "Dâru'l-Fetva", "Beytü'l-Fetva", "Meşihat-ı İslâmiyye" gibi isimler verilmiştir (Eraslan, 2009, 14; İpşirli, 2010, 91). Bu makamda Osmanlı tarihi boyunca 129 şeyhülislam görev yapmıştır (Özen, 2005, 249). II. Mahmud dönemine kadar Şeyhülislam oturdıkları konaklarda görevlerini ifa ederken, yeniçeri ocağının kapatılmasının ardından Süleymaniye Camii yanındaki Ağa kapısı Şeyhülislamlara tahsis edilerek fetvahâne olarak kullanılmaya başlanmıştır (Uzunçarşılı, 2014, 201; Koca, 1995, 497). Fetvahâne, pusula odası, fetva odası ve i'lâmat odasından oluşmaktaydı (Koca, 1995, 498). Fetvahânedede fetva emini, müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci, katip, mühürdar ve müvezziler görev yapmaktaydı (İlmiye Salnamesi, 1334, 140-143). Herhangi bir şahıs şer'î bir konuda fetva almak istediğinde fetva emini dairesine gelir ve sualini yazarak beyan ederdi. Mesele adı verilen bu soruları fetva emini katibi dokuz parmak uzunluğunda ve dört parmak genişliğinde bir kağıt üzerine küçük harfle tâlik kırması ile yazardı. Fetvalar, çeşitli fetva kitaplarından alınıp bunu fetva emini gördükten ve mübeyyiz tarafından beyaza çekildikten sonra Şeyhülislam'a takdim olunurdu. Şeyhülislam bunu tetkik edip talik kırması denilen kendi el yazısıyla cevap kısmını imzalar. Daha sonra da müvezzi isimli memur bu fetvayı mahalline verirdi (Uzunçarşılı, 2014, 202). Fetvahâneye gelen sorular birer müsveddeleri alınarak biriktirilir ve daha sonra bir kitap haline getirilerek "Fetvâ Mecmuaları" oluşturulurdu. (Özen, 2005, 255).

Fetvâ mecmuaları, Osmanlı toplumunda insanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları meselelerle ilgili sordukları sorulara verilen cevapların yer aldığı, doğrudan şeyhülislamlar veya müftüler tarafından verilen fetvaların bir araya getirilmesinden oluşan eserlerdir (Atar, 1995, 492; Özen, 2005, 253). Bu eserlerde en çok karşılaşılan problemlere yer verilmekte ve cevap olarak da Hanefi mezhebi içerisindeki hakim görüş verilmektedir (Cin-Akgündüz, 1995, 109; Özen, 2005, 253). Fetva Mecmuaları, tarihi belge niteliği taşımalarının yanı sıra, daha sonra fetva verecek olan müftüler ve mahkemelerde kadılar için örneklik teşkil etmektedir (Aydın, 2001, 98; Özen, 2005, 252). Şeyhülislamlara ait olan fetva mecmuaları genellikle kendileri tarafından değil, fetva katipleri veya fetva eminleri tarafından bir araya getirilmiştir (Özen, 2005, 255). Cevaplanmaları için şeyhülislamlık makamına iletilen soruları ve cevapların yazıldığı kağıt örneği "Fetvâ" isimli eser içerisinde yer almaktadır (Özen, 2005, 255).¹ Dâmadzâde'nin fetvalarını 1730 -1746 yılları arasında müsevvidlik yapmış olan Ömer b. Salih el-Kırîmî Tuhfetü'l-fetvâ adlı eserinde derlemiştir (Bilgin, 2010, 21, 265).

Meşihathaneye gelen meselelerin en kısa sürede usulünce çözümlenebilmesi için Fetvâ kitapları meşihathanelerin baş ucu kaynağıdır. Osmanlı Devleti'nde bizzat fetva mecmuası kaleme alan şeyhülislamlar şunlardır: Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin Mecmau'l-fetvâsı, Sadullah Sâdi Efendi'nin Fetvây-ı Sâdiyesi, Hamid Efendi'nin Fetvây-ı Hâmidiyesi, Ebussuud Efendi ve Zekeriya Efendi'nin Fetevaları, Bâli-zâde Mustafa Yahya, Ankaralı Mehmed efendi ve Minkarî-zâde Yahya Efendi'nin Fetevaları, Menteş-zâde Abdurrahim Efendi, Debbağ-zâde Mehmed Efendi, Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Efendi, Dâmad-zâde Ebu'l-hayr Ahmed Efendi, Mehmed Ataullah Efendi, Dürri-zâde Arif Efendinin Fetevaları, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Behcetü'l-fetvâsı, Feyzullah Efendi'nin Fetvây-ı Fezziyesi ve Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetvâsı. Daha sonraki şeyhülislamlar ise, fetva mecmuaları hazırlamak yerine daha çok Behcetü'l-fetvâ, Fetvây-ı Fezziye ve Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetvâsıyla fetva vermeyi tercih etmişlerdir (Uzunçarşılı, 2014, 202; Yörükân, 1952, 143).

¹ Tuhfetü'l-fetvâ içerisinde Damadzâde Ebû'l-Hayr'ın yanı sıra Mirzazâde Şeyh Mehmed, Paşmakçızâde Seyyid Abdullah, Feyzullah Efendizâde Seyyid Mustafa ve Pirizâde Mehmed Efendi'ye ait fetvalara yer vermiştir.

1. Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi ve Eserleri

1.1. Hayatı

1076 (M. 1665/66) yılında doğdu. Anadolu kazaskeri Çankırılı (Kengırı) Mustafa Rasih Efendi'nin oğludur. Babası Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'nin damadı olduğu için kendisine Damadzâde denilmiştir (İlmiyye Salnamesi, 1334, 513; Müstakimzade Süleyman Saadeddin, 1978, 89; Altunsu, 1972, 121; Uzunçarşılı, 1988, 469).

Düzenli bir medrese tahsilinin akabinde çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Müderrisliğin ardından kadılık mesleğine geçti. Birçok şehirde kadı olarak bulundu. Selanik kadılığından azledilmesinden kısa süre sonra 1700'de Bursa kadısı, 1706'da İstanbul kadısı, 1710'da Anadolu kazaskerliğine getirilen Damadzâde, 1714'te Rumeli kazaskeri oldu. 1715 yılında Rumeli Kazaskerliği görevinden azledildi. Üç yıl aranın ardından 1718 yılında yeniden Rumeli kazaskeri olabildi. Bir müddet sonra tekrar azledilen Damadzâde 1724'te üçüncü defa Rumeli kazaskerliğine getirildi. Ancak, 1725 yılında tekrar azledildi (İlmiyye Salnamesi, 1334, 513; İpşirli, 1993, 449; Uzunçarşılı, 1988, 468). İlmiye geleneğine ve kanununa göre ulemâya verilen en ağır ceza azil ve sürgün edilmektir (İpşirli, 2010, 93). Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği görevinde üç defa azledilip tekrar göreve dönmesinde dönemin siyasi olaylarının etkisi çoktur. Özellikle Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi'nin kendisini ve Anadolu kazaskeri Hamidzade Abdullah Efendi'yi Şeyhülislamlık makamı için rakip görmesi bu azillerde etkili olmuştur. 1925 yılındaki azilden sonra kendisine Maraş, Menemen ve bayındır arpalık olarak verildi. Azil döneminde önemli merasimlerde yerini aldı. Özellikle Patrona İsyanı ve sonrasında katıldığı ilmi ve siyasi meşveretlerde nüfuzu iyice artırdı (İpşirli, 1993, 449). O dönemde Şeyhülislamlık makamında yer alan Paşmakçızâde Abdullah Efendi'nin müşavere meclislerinde ve herhangi bir iş sırasında Padişaha terbiyeye aykırı hareketlerde bulunması, aşırı inat ve ısrarı, her işin kendi reyine göre yapılmasını istemesi, kendisine muhalefet edenlere ağır sözler söylemesi Paşmakçızâdeye karşı cepheyi genişletti. Meşveret meclisinde I. Mahmud'un İran siyasetine karşı takındığı sert tavır nedeniyle de 24 Şubat 1732 yılında görevden azledildi. Paşmakçızâde'nin şeyhülislamlık makamından azledilmesinin ardından Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi 27 Şaban 1144'te (27 Şubat 1732) Şeyhülislam oldu (İlmiyye Salnamesi, 1334, 513; Müstakimzade, 1978, 90; Altunsu, 1972, 121; Uzunçarşılı, 1988, 468). 68 yaşında Şeyhülislam olan Damadzâde Ahmed Efendi, yaşlı olması ve sağlığının da bozulması sebebiyle görevi ile ilgili sıkıntılar yaşamaya başlamıştı. Rahatsızlığı Meşihat dairesince hazırlanan evrakları ve fetvaları imzalamaya imkan vermeyecek kadar artınca mühür kullanmaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 2014, 201).² Hastalığının yanı sıra bazı icraatları da Damadzâde Ahmed Efendi aleyhinde kulis çalışmalarını hızlandırmıştır. Anadolu kazaskeri Ebû İshak İsmail Efendi'yi kendisine rakip gördüğü için sırası gelmesine rağmen Rumeli Kazaskerliğine bir başkasını tayin ettirmiş, İshak Efendinin tüm itirazlarına rağmen onu arpalığı olan Kütahya'ya göndertmiştir. Ebû İshak İsmail Efendi kazaskerliği sırasında düzenlediği hüccet ve i'lamlardan harç almaması gibi sebeplerle halk arasında itibar gören bir âlim idi. Sultan I. Mahmud onun haksızlığa uğradığından haberdar olduğunda bizzat kendi hatt-i hümayünüyle İzmit'e getirtti. Bir süre sonra da Rumeli Kazaskeri oldu. Ebu İshak İsmail Efendinin Padişah fermanıyla gelip Rumeli Kazaskeri olması Damadzâde Ahmed Efendi'nin Şeyhülislamlık makamından uzaklaşacağına sinyallerini vermişti. Kısa süre sonra da yaşlılığı ve hastalığı mazeret gösterilerek 22 Ekim 1733 tarihinde Şeyhülislamlık görevini Ebû İshak İsmail Efendiye devretti (Altunsu, 1972, 122; Uzunçarşılı, 1988, 468).

Damadzâde Ahmed Efendi alim, salih ve hayırsever bir kişiliğe sahipti Bu sebeple olsa gerek kendisine Ebu'l-hayr mahlası verilmiştir. Kefeli Köyü'ndeki Uluç Hasanpaşa mescidi için minber ve Sütlüce'de bir çeşme yaptırtmıştır. Ayrıca Sütlüce Bademlikte Sünbüliye tarikatından Derviş Ahmed için bir dergah yaptırdığı da rivayet edilmektedir (Müstakimzade, 1978, 90; Uzunçarşılı, 1988, 470; Altunsu, 1972, 122; İpşirli, 1993, 450).

Damadzâde Ahmed Efendi'nin dikkat çeken bir diğer özelliği de Şeyhülislamlığı sırasında ilmin yayılması ve gelişmesi için verdiği çabadır. İbrahim Müteferrika tarafından iki cilt halinde basılan Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügati) mukaddemesine İbrahim Müteferrikanın talebiyle bir takriz kaleme almıştır (Kaçalın, 2012, 513). "Bu eserin sâhibi, faydaları yaygınlaştığı ve menfaatleri büyüdüğü için, muhakkak ki ikrâmla mükâfâatlanmayı hak etmiştir. Çünkü bu eser, kitap meşakkati ve yazma külfetine muhtaç olmadan kitapların çoğalmasına sebep olmuştur. Ömrüme yemin olsun ki, bu eser, her ümmetin teşekkürüne layık olduğu gibi, Arap, Rum ve Acem padişahlarının padişahı büyük sultanımız sultan oğlu

² Bazı kaynaklarda fetvanın imza mahallini mühürleyen ilk şeyhülislam olarak Damadzâde Ebu'l-hayr Ahmed Efendi gösterilse de daha öncesinde şeyhülislamlardan Mirza Mustafa Efendi, Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi, Dürri-zâde Mehmed Efendi ve İvaz-zâde İbrahim, Salih-zâde Mehmed Kâmil ve Yahya Tevfik Efendi fetvalarında mühür kullanmışlardır.

sultan, Ebu'l-Fütuhât ve'l-Megazi Gazi Sultan Ahmed Han'ın saltanat günlerinin en güzel eserlerinden sayılmaya layıktır. (Yüce Allah devletini ebedileştirsün) Atalarının alınlarındaki hayır perçemleri daim olsun! Saltanat günlerinin gelinlerinin boyunlarındaki ilahi yardım gerdanları ve takıları daim olsun.) Mevlasının keremine muhtaç, akranları arasında Damadzade olarak meşhur, eski Rumeli Kazaskeri, Ebu'l-Hayr Ahmed tarafından yazılmıştır. Yüce Allah onun geçmişlerini, gelecek nesillerini, tüm mü'min erkek ve mü'min kadınlarına mağfiret etsin. Amin! ey alemlerin Rabbi!" (Kurt, 2010, 369)

Damadzâde Şeyhülislam'lığı döneminde Müteferrika İbrahim Efendi'ye Katip Çelebi'nin Cihannüma'sının müsveddelerini vererek bu eserin basılmasına teşvik etmiştir. Astronomi ve kainat sistemleri hakkında verdiği bilgilerle o dönemin literatündeki en önemli eseri olan Cihanüma'nın matbusunun mukaddemesine İbrahim Müteferrika tarafından yapılan ilavede Damadzâde Ahmed Efendinin eseri bastırmadaki teşviki yer almaktadır: "Müteferrika İbrahim efendi bir gün, Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'yi ziyarete gitmiş, Şeyhülislam Efendi matbaanın neşriyatından çok istifade edildiğini ve coğrafya feninin bir ilmi celil olması dolayısıyla erkan ve âyanı devlete bu ilmin bilinmesi elzem bulunduğunu ve bilhassa padişahın (I. Mahmud) ulûmı maarifin neşrine büyük ehemmiyet verdiğini söyledikten sonra kendi kütüphanesinde bulunan Cihannüma müsveddelerini İbrahim Efendiye verip basılmasını teşvik etmek suretiyle irfan hayatımıza bir hediyesi olan bu değerli eserin basılmasında âmil olmuştur." (Uzunçarşılı, 1988, 470).

Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-hayr Ahmed Efendi Osmanlı Devleti'nde ilmin yayılması ve gelişmesi çabalarını tıp sahasında da göstermiştir. Çay Risalesi ve Panzehir Risalesi isimli çalışmaların yanı sıra Sulatan I. Mahmud'a sunduğu XI. Yüzyıl tıp dehası Râzî'nin eserlerinden derlendiği anlaşılın Hamidiye 1013 de kayıtlı risale tıp bilimin gelişmesi gayretlerini ifade eder (Acıduman-Arda, 2006, 83-91).

Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi Şeyhülislam'lık makamından azlinden sonra bir müddet Büyükdereye bağlı Kefeli Köyü'ndeki yalısında oturduktan sonra Sütlüce'de bulunan yalısına taşınır. Burada ikamet ederken 1154/1741 senesinde vefat eder (İlmiyye Salnamesi, 1334, 513; Altunsu, 1972, 122).

1.2. Eserleri

Kaynaklarda Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendiye ait Rumeli kazaskerliği döneminde tutulmuş bir ruznamçenin³ dışında bir eseri olmadığı belirtilmektedir (İpşirli, 1993, 450; Altunsu, 172, 122). Ancak bu bilgi sehven verilmiştir. Damadzâde Fetâvâsının yanı sıra edebiyat ve tıp sahasında şerh ve çevirileri vardır.

1. Risâletü's-Şân

Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi tarafından Osmanlı Devletinde edebiyatın gelişimine teşvik edici bir örnek olan bu eser, Fars dili ve edebiyatı hakkında olup Mısır Kahire'de Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda Talat 140 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

2. Çay Risâlesi

Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin bu risalesi Mevlana Yûsufi olarak tanınan Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tabîb el-Herevî'nin Câmî'u'l-fevâ'id fî 'ilâcî'l-emrâz isimli eser içinde yer alan Risale-i Çay adlı Farsça eserinden tercümedir. Damadzâde bu eserine çay bitkisi hakkında Latin ve Frenk dillerinden tercüme edilmiş tıp kitaplarında yer alan bilgileri de ekleyerek hazırladığını belirtir (Acıduman, 2008, 142). Eserin Türkiye Yazma Eserler Kataloğunda tıbbi yazmalar içerisinde Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 3640; İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Koleksiyonu 15/1041; Cerrahpaşa 1/513,2/513 ve 354 numaraları nüshaları bulunmaktadır. Bu eserle ilgili olarak ülkemizde tıp alanında makale çalışmaları yapılmıştır (Acıduman, 2008, 139-147).

3. Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Yazdığı Mektub Şerhi

Abbasi Halifesi Me'mun'un veziri Tahir b. Hüseyin'in vali olarak atanan oğlu Abdullah'a yazdığı idarecilerde bulunması gereken nitelikler ile yönetimi esnasında dikkat etmesi gereken kuralları içeren nasihatname türündeki mektubun Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi tarafından yapılmış arapça şerhidir. Damadzâde Rumeli kazaskerliği sırasında telif ettiği bu şerhi dönemin sadrazamı Nişancı Mehmed Paşaya sunduğu ifade ediliyor (Kavak, 2011, 59-106). Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsü'l-küttâb Mustafa Efendi kısmı 1208 numara ile kayıtlıdır.

³ Farsçada "günlük" anlamına gelen rûznâmeye küçültme eki ilâvesiyle oluşturulmuş bir kelimedir. Rûznâmeden farklı olarak Osmanlı bürokrasisinde günlük işlemler için tutulan defterlerin genel adı haline gelmiş, ayrıca hazineye bağlı günlük gelir giderlere bakan kalemler için de kullanılmıştır. Resmî bir defter türü olarak rûznâmçe, daha ziyade maliye teşkilâtında hazinedeki işlemlerin gelir ve harcamaların kaydedildiği defterleri ifade eder. Defterdara bağlı olan ve hazinenin bütün işlemlerini yapan kalem Rûznâmçe-i Evvel olarak anılır. Diğeri daha dar kapsamda devlet hazinesinden maaş alan kesimlerin hesaplarını tutan Rûznâmçe-i Sâni'dir. Ayrıca bu iki rûznâmçe dışında timar almaya hak kazanmış kişinin berat alabilmesi için defterhâne tarafından verilen tezkire sûretlerini ihtiva eden Timar rûznâmçe ismi verilen defterlerde yer almaktadır (Afyoncu, 2008, 276-278).

4. Risâle-i Pânzehir

Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin bu risalesi tıp ilmiyle alakalıdır. Türkiye Kütüphaneleri Tıp Yazmaları koleksiyonunda Hacı Mahmut 1/5574 ve Cerrahpaşa 2/470 numarada kayıtlıdır.

2. FETÂVÂ

2.1. Eserin Nüshaları ve Kaynakları

2.1.1. Müstensih Mehmed b. Osman tarafından hazırlanan nüshanın baş tarafında fihrist yer almaktadır. Fihristin hemen sonrasında besmele ile konulara başlanmış. Kitap, bâb ve fasıllar kırmızı ile yazılmış. Mesele siyah mürekkeple "el-cevap" ifadesi kırmızı ile yazılmış. Sayfa kenarlarında bazı meselenin Hanefi kaynaklarında ele alınışı arapça olarak yazılmış. Arslan fligranlı kağıt üzerine tâlik kırması hattı ile yazılmıştır. 27 satırlık 158 yapraktan oluşmaktadır. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde 3786 arşiv numarası ile kayıtlıdır.

2.1.2. Müstensih İsmail Nureddin İbn İbrahim Edhem tarafından hazırlanan nüsha Ankara Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonunda A 400 arşiv numarası ile bulunmaktadır. 27 satırdan oluşan 183 yapraktır. Sırtı ve kenarları kahverengi meşin, ebru kağıt kaplı, mukavva bir cildi vardır. Mesele siyah mürekkeple, kitap, bâb ve fasıllar ile "el-cevap" ifadesi kırmızı ile yazılmıştır. Suyolu fligranlı kağıt üzerine tâlik kırması yazı ile kaleme alınmıştır.

2.1.3. Müstensih Muhammed b. Hüseyin tarafından hazırlanan nüsha Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 1840 arşiv numarasında kayıtlıdır. 25 satırdan oluşan 214 yaprağa sahiptir. Zencirekli, miklebli, kahverengi meşin bir cilt içerisindedir. Mesele siyah mürekkeple, kitap, bâb ve fasıllar ile "el-cevap" ifadesi kırmızı ile yazılmıştır. Harf marka fligranlı kağıt üzerine rik'a hattı kullanılmıştır.

2.1.4. İstanbul Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları koleksiyonunda R.685 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Müstensih bilinmemektedir. 32 yaprak 25 satırdan ibaret olan eser aharlı kağıt üzerine tâlik kırması hat ile kaleme alınmıştır. Mesele siyah mürekkeple, kitap, bâb ve fasıllar ile "el-cevap" ifadesi kırmızı ile yazılmıştır. Diğer nüshalardan farklı olarak cevap kısmında Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin شيخ و ابو الخير şeklinde imzası vardır.

2.1.5. İstanbul Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları koleksiyonunda B.107 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Müstensih bilinmemektedir. 21 satırlık 9 yapraktan oluşmaktadır. Aharlı kağıt üzerine nestalik hat ile yazılmıştır. Yeşil bez kaplı cilde sahiptir. Kayıtlarda Fetâvâ olarak adlandırılrsa da Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin Fetâvâ adlı eserin bir bölümünü talikidir. Kitabı's-Siyer bölümündeki meseleler, esbab-ı mucibesi ve kaynakları ile ilgili değerlendirmeler yer verilmiştir.

2.2. Eserin Kaynakları

Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin Fetâva adlı eserinde, meselelere ehemmiyetine göre olur, olmaz, meşrudur, meşru değildir, gelir, gelmez, caizdir veya caiz değildir şeklinde cevap vermiştir. Meselenin önemine göre bazen kenar bölümlerde arapça olarak hangi kaynaklardan yararlandığını ve konunun o kaynaktan nasıl yer aldığını kısaca değinmiştir. Bu bölümde Hanefi fukahası arasında yer alan ihtilaflara değinerek o konudaki tercihi sahih olan budur şeklinde belirtmiştir. Diğer mezheplerin görüşlerine de zaman zaman yer vermiştir. Fetâva kitaplarının genelinde olduğu gibi, Damadzâde de Fetâvâ isimli kitabında gerçek isimler kullanmamıştır. Erkekler için Zeyd, Amr, Bekr, Halid ve Velid; kızlar için ise, Hind, Zeynep, Hatice, Ümmü Gülsüm ve Rabia gibi muhayyel isimler kullanmıştır. Eser Osmanlı Türkçesi ile yazılmakla birlikte arapça olarak yazılan fetvâlar da vardır. Meselelerin çoğunda cevabın altında tamamlayıcı olarak çok sayıda benzer meseleye de yer verilmiş. Bu meseleler başka bir soru başlığı ile değil önceki ile irtibatını göstermek için "bu surette", "bu mesele beyanında", sureti mezburede" gibi kalıp ifadeler kullanılmış. Fetvalarının sonuna Ketebehu Ebü'l-hayr Ahmed el-fakir ufiye anh (İlmiyye Salnamesi, 1334, 415).

Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el- Mergînânî (ö.593/1197), el-Hidâye

Ebü Bekr Alaeddin Ebü Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî (ö.587/1191), Bedâi'u's-sanâ'î fi tertîbî's-serâ'î.

Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090), el-Mebsût

Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö.710/1310), Kenzu'd-Dekâik

Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Abî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037), Muhtasar

Ebü Abdillâh Tâcü's-şerîa (ö.709/1309), el-Vikâye

Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Dürerü'l-Hükkâm şerhü gurerü'l-Ahkâm

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed (ö. 970/1563), el-Bahru'r- râ'ik

İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.956/1549), Mülteka'l-Ebhur⁴

Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Merginânî (ö.616/1219), el-Muhitü'l-Burhânî fî'l-fikhî'n-Nu'mani

Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196), Fetâvâ Kadıhan

Damad Efendi, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyh-i Zade (ö.1078/1667), Mecma' u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur

Hafızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö.827/1424), Fetâvâ'l-Bezzâziyye.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid (ö.861/1457), Fethu'l- Kadîr

Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki İbn Âbidîn (ö.1252/1836), Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr

2.3. Eserin Muhtevası

Fetâvâ tek ciltlik eserdir. Konularını klasik Hanefî fıkıh eserlerinde olduğu gibi tasnif edilmiştir. Konular kitap adı verilen bölümler ile bunların altında bâb ve fasıl denilen diğer alt başlıklarda ele alınmıştır. Bazen kitap bölümü altına herhangi bâb açmak yerine doğrudan konuya girmiş, bazen de fasıl veya direk konunun başlığı verilerek meseleler tasnif edilmiştir. Fetâvâda 46 kitap, 19 bâb ve 2 yerde fasıl kavramı kullanılmıştır. Bununla birlikte fî, Fimâ veya direk konu ismi verilerek 55 başlık oluşturulmuştur. Besmelenin ardından tahâret konusuyla esere başlanılmıştır. Fetâvâda yer alan başlıklar şunlardır.

Kitab-ı Taharet 1, Gusül 1, Mesh 2a, Kitâbu's-Salât fî'l-İmâm 2, Bâbu'l-Cum'a ve'l-ideyn 3, Bâbu'l-Cenaze 3b., Kitâbu'z-Zekat 4a., Bâbu'l-Öşür ve Haraç 4b., Kitâbu's-Savm 7a, Kitâbu'l-Hac 8a., Kitâbu'l-Nikâh 8b., Kitâbu'r-Radâ' 12, Bâbu'l-Muharramât 12a., Kitâbu't-Talâk 14a., Babu'l-Hul'u, İddet ve Beynune 23a., Babu'z-Zihar, İnnin ve İla 25a., Babu'l-Neseb 25b., Babu'l-Lian 26a., Babu'l-Hidâne 26a., Babu'l-Nafaka 28 a., Kitâbu'l-Itaka, Kitabe ve Tedbir 30a., Babu'l-İstîlâd 33a., Kitabu'l- Vela 33a., Kitabu'l-Eyman 33b., Ta'zir 34a., Babu'l-Hudud 35a., Kitâbu's-Seriga 35b., Kuttâu't-Târik 36a., Kitabu's-Siyer, 36b., Ahvâlî'z-Zimmeti ve'l-Mürteddîn 39a, Kitabu'l-Lukata, Lâkit ve'l-Âbık 43a., Kitâbu'l-Mefkûd 43a., Kitabu's-Şeriket 43b., Kitâbu'l-Vakıf 47a., Vakıf Şartları ile Alakalı Hususlar 49a. Mütevellinin Tasarrufları ve Tazmin 54a., İstibdal 57a., Vazâifü'r-Ragabe 57b., İcâre 60a, Çeşitli Meseleler 62a., Kitâbu'l-Buyû' 65a., Beyu'l-Vasî ve'l-Fuzûli 67a., Fâsit Şart 68, Beyu't-Telcie 72, Kabz ve Semen 73, Muhayyerlikler 73, İstihâk 75, Selem 77, Kitabu's-Sarf 77, Kitabu'l-Müdâylene 78, Kitâbu'l-Kefâlet 80, Kitâbu'l-Havâle 84, Kitâbu'l-Kâdı ve Kazâ 86, Hapis 87, Kitâbu's-Şehâdet 88, Tâdilü's-Şuhûd 91, İşiterek Şahitlik 91, Şahitlikte Tevâtür 92, Zimmilerin Şahitliği 92, Şahitlikten Rücû 94, Deliller Arasında Tercih 94, Kitâbu'l-Vekâlet 96, Vekilin Azli 100, Kitâbu'l-Da'vâ 103, İkrar Davası 105, Neseb Davası 110, Kitâbu'l-İkrâr 120, Hastanın İkrarı 120, Neseb İkrarı 122, Kitâbu's-Sulh 122, İmâmet ve Cinayette Sulh 123, Baba ve Vâsinin Sulhu 124, Fâsit Sulh 124, Kitâbu'l-İbrâ 124, Kitâbu'l-Müdârab 126, Mudâribin Tazmini 127, Kitâbu'l-âriyet 128, Kitâbu'l-Vedia 128, Kitâbu'l-Hibe 129, Kitâbu'l-İcâret 133, İcarenin Feshi ve Fasit İcare 138, İcâratü'l-Vakf 140, Ecîrin Tazmin 141, İstiğlâl 143, Kitâbu'l-İkrâh 143, Kitâbu'l-Hacr ve'l-Me'zûn 145, Kitâbu'l-Gazb 146, Kitâbu's-Şuf'a, 150, Kitâbu'l-Kısmet 152, Kitâbu's-Şirb 154 Kitâbu'l-Muzâraa 155, Kitâbu's-Sayd ve'z-Zibh 156, Kitâbu'l-Kerâhat ve'l-İstihân 156, Kitâbu'l-Hitân 157, Kitâbu'l-Rehin 158, Kitâbu'l-Cinayet 163, Bâbu'l-Diyet 164, Bâbu'l-Kasâme 170, Kitâbu'l-Vasâya 173, Kitâbu'l-Ferâiz 178

⁴ Osmanlı Devleti'nde resmen ilk defa böyle bir fıkıh kitabının resmi hukuk kodu olarak kabul edilmiştir. 1643 ve 1687 yılları arasında vaki olmuştur. Sultan IV. Mehmet'in emriyle Mülteka, Mevkufat isminde Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin asıl kanunlar mecmuasıdır. Mülteka'nın resmen kabulünden sonra telif ve tedvin olunan fıkıh kitapları tamamen bu eserin şerh ve izahı ile mahkemelerde esas alınan fetvalardan ibarettir. (Akgündüz, 1990, 48.

MESELENİN ADI	SAYISI
Kitab-ı Taharet	8
Gusül	4
Mesh	2
Kitâbu's-Salât fi'l-İmâm	18
Bâbu'l-Cum'ave'l-ideyn	6
Bâbu'l-Cenaze	7
Kitâbu'z-Zekat	15
Bâbu'l-Öşür ve Haraç	24
Kitâbu's-Savm	2
Kitâbu'l -Hac	8
Kitâbu'l-Nikâh	51
Bâbu'l-Muharramât ve Radâ	57
Fîma li'z-zevci vez-zevceti ve ihtilâfû'l-zevceyni fi metâi'l-beyt	14
Kitâbu't-Talâk Babu'r-ric'ati Babü'l-kinâyeti bi't-ta'lik	70
Babu'l-Hul'u, İddet ve Beynune	24
Babu'z-Zihar, Innin ve İla	5
Babu'l-Neseb	9
Babu'l-Lian	12
Babu'l-Hidâne	26
Babu'l-Nafaka	37
Kitâbu'l-Itaka, Babu'l-Kitabe ve Tedbir	31
Babu'l-İstîlâd	2
Kitabu'l- Vela	4
Kitabu'l-Eyman	5
Faslun fi't-Ta'zir	14
Babu'l-Hudud	4
Kitâbu's-Seriga	6
Babu Kuttâu't-Târik	4
Kitabu's-Siyer	32
Ahvâli'z-Zimmeti ve'l-Mürteddîn	19
Fîma yeteallku beytü'l-mal ve't-timar	18
Kitabu'l-Lukata, Lâkitve'l-Âbık	6
Kitâbu'l-Mefkûd	5
Kitabu's-Şeriket	45
Kitâbu'l-Vakıf	18
Vakıf Şartları ile Alakalı Hususlar	45
Mütevellinin Tasarrufları ve Tazmin	26
İstibdal	2
Vazâifü'r-Ragabe	19
İcâre	21
Çeşitli Meseleler	34
Kitâbu'l-Buyû'	29
Beyu'l-Vasîve'l-Fuzûli	14
Fâsit Şart	46
Beyu't- tağrir, gabın ve telcie	14
Kabz ve Semen	3
Muhayyerlikler	24
İstihâk	14
Selem	6
Kitabu's-Sarf	11
Kitabu'l-Müddâyene	22
Kitâbu'l-Kefâlet	47
Kitâbu'l-Havâle	24
Kitâbu'l-Kâdı ve Kazâ	14
Faslun fi'l-Haps	8
Kitâbu's-Şehâdet	31
Tâdilü's-Şuhûd	5

İşiterek Şahitlik	5
Şahitlikte Tevâtür	13
Zimmilerin Şahitliği	8
Şahitlikten Rücû	7
Deliller Arasında Tercih	23
Kitâbu'l-Vekâlet	34
Vekilin Azli	6
Mesailü'l-memur ve'r-rasül	20
Vekilin Tazmin Sorumluluğu	8
Kitâbu'l-Da'vâ	20
İkrar Davası	15
Hasımlık ve İnkâr	31
Neseb Davası	33
Dinlenen ve dinlenilmeyen Davalar	49
Zamanaşımı ile ilgili Meseleler	23
Kitâbu'l-İkrâr ve Hastanın İkrarı	19
Neseb İkrarı	6
Kitâbu's-Sulh	6
İmâmet ve Cinayette Sulh	7
Fâsit Sulh	4
Kitâbu'l-İbrâ	22
Kitâbu'l-Müdârabe	17
Mudâribin Tazmin edeceği ve etmeyeceği şeyler	3
Kitâbu'l-âriyet	6
Kitâbu'l-Vedia	10
Kitâbu'l-Hibe	63
Kitâbu'l-İcâret	50
İcarenin Feshi ve Fasit İcare	31
İcâratü'l-Vakf	10
Ecirin Tazmini	17
İstiğlâl	5
Kitâbu'l-İkrâh	18
Kitâbu'l-Hacrve'l-Me'zûn	12
Kitâbu'l-Gasb	28
Gasbu'l-gasb	2
Seb	19
Kitâbu's-Şuf'a	15
Kitâbu'l-Kısmet	30
Kitâbu's-Şirb	9
Kitâbu'l-Muzâraa	7
Kitâbu's-Saydve'z-Zibh	4
Kitâbu'l-Kerâhatve'l-İstihsân	15
Kitâbu'l-Hîtân	15
Kitâbu'l-Rehin	17
Rehinin Helakı	32
Kitâbu'l-Cinayet	20
Bâbu'l-Diyet	52
Cinayetü'l-Behime	12
Kölelerin cinayeti	14
Bâbu'l-Kasâme	8
Katl ve Kasame davaları ile Alakalı Meseleler	4
Kitâbu'l-Vasâya	31
Toplumsal Hayata Yönelik Vasiyetler	9
Vasi ataması ve azli	5
Vasinin Tasarrufları	9
Vasinin tazmin edeceği ve etmeyeceği şeyler	20
Kitâbu'l-Ferâiz	81

2.4. Fetâvâ'da Yer Alan Örnek Meseleler ve Cevapları

1. Mesele: Hanefi mezhebine mensup bir kişinin abdesti bozan hususlardan ön ve arka taharet mahalleri dışında bir yerden sürekli kanaması olsa o kişinin bu konuda İmam Şafii'ye uyararak diğer meselelerde İmam Ebû Hanifeye tabi olması caiz midir? (Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, Fetâvâ, 2a.)

El-Cevap: Caiz değildir.

Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin vermiş olduğu bu fetva ile herhangi bir kişinin Şafii mezhebinden Hanefi mezhebine veya tam tersi bir şekilde bir mesele için mezheb değişikliği yapmasının mümkün olmayacağına yer verilmiştir. Osmanlıdaki diğer Şeyhülislamlar gibi Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi de Hanefi mezhebine göre meseleleri cevaplamış ve Fetâvâsını Hanefi mezhebine göre oluşturmuştur. Ancak Hanefi mezhebine göre ibadetlerini yerine getiren bir kişinin herhangi bir yerinde kanaması olduğunda abdest almakta sıkıntı yaşaması, Cuma, Bayram ve Cenâze namazlarına yetişememekten korkması gibi durumlarda Şafii mezhebini taklit etmesinde bir sakınca olmayacağı ifade edilmiştir (İbn Abidin, 1992, s. 563).

Din İşleri Yüksek Kurulunun konuyla ilgili fetvasında da İbn Abidin tarafından verilen cevap esas alındığı görülmektedir: "Hanefi mezhebine mensup olan bir kişinin bir yeri kanasa, abdest almada zorluk olması, cemaate yetişememe endişesi, namazda iken namazı bozmak ve benzeri mazeretleri bulunması halinde bu kişi, Şafii mezhebini taklit ederek, yeniden abdest almadan namazını kılabilir. Zira mezhepler arasında ihtilaf olan konularda, belli bir mezhebe bağlı kalmak zorunda olmayıp, mazerete binaen başka bir mezhebin görüşü ile amel edilebilir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2015, 86)."

2.Mesele: İmam Azam mezhebinde olan kişilerin, İmam Azam mezhebine göre namaza mani işlerden uzak durmuş olan Şafii bir imama iktidasında beis var mıdır? (Damadzâde, 3a.)

El-cevap: Yoktur.

Fetvaya gerekçe olarak Hanefi hukukçusu Kadıhan'a (ö. 592/1196) nisbet edilen bir fetva gösterilmiştir. Bu fetvaya göre Şafii mezhebine mensup bir imama iktida için o imamın taassuptan uzak inancında şüphesi olmayan, kıbleden aşırı derece sapmamış ve vücuttan iki yol dışında bir necaset çıktığında abdest almış bir imama iktida da bir beis yoktur. İbn Âbidîn (ö. 1252/1836)Hanefi mezhebine mensup bir kişinin Şafii bir imamın ardından namaz kılması mekruhtur. Ancak imam Hanefi fihına göre namazın şart ve rükünlerine riayet etmişse ona iktida caiz olur. İmamın Hanefi mezhebine göre namazın şart ve rükünlerine riayet etmediği bilirse ona uymak sahih olmaz (İbn Âbidîn, 1992, 563).

Kur'an-ı Kerim'de "Şayet bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun (Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7)." ayeti İslam hukuku açısından mezheplerin meşruiyetinin temelini oluşturmaktadır. Fakihler naslarda açık beyanın bulunduğu yerlerde içtihadı yasaklarken, açık beyanın olmadığı yerlerde ise pergelin sabit ayağını bu temel metinler üzerine koyarak içtihat yoluyla hükümler belirlemişlerdir. Fakihlerin naslara yaklaşımda farklı yöntemler izlemeleri, sünnet ve sünnetin hüccet değeri gibi konularda farklı kriterlere sahip olmaları gibi etkenler görüş ayrılıklarının çıkmasına neden olmuştur. Hukuk birliğine olan ihtiyaç zamanla toplum içerisinde bir mezhebe bağlılığı meydana getirmiştir. Bazı mezheplerin devlet desteğine sahip olması onun daha geniş alanlarda etkin olmasını sağlamıştır. İslam Hukukçuları, devlet başkanının mülkiyetindeki topraklarda bir mezhebin uygulanmasını kanunlaştırma yetkisine sahip olduğunu, kabul edilen resmi mezhebin içerisinde herhangi bir görüşün tercih edilmesini ve gerektiğinde farklı bir mezhebin görüşünü kamu yararı sebebiyle tatbik edilmesini yasalaştırabileceği kabul edilmiştir (Köksal, 1999, 325). Mecellede "Bir müçtehidin bir hususta reyî nassa erfak ve maslahat-ı asra evfak olduğuna binaen onun reyî ile amel olunmak üzere emr-i sultani sadır olsa, ol hususta hakim ol müçtehidin reyine münafi diğer bir müçtehidin reyî ile amel edemez. Eder ise hükmü nafiz olmaz(Mecelle, Mad. 1801)." şeklinde yer alan kaide başta yargı kararları olmak üzere devletin hukuki birlikteliği sağlamak adına hüküm verirken belirli fıkhi görüşler çerçevesinde sınırlandırma yapabilir.

Müçtehid olmayan bir mükellefin herhangi bir mezhebe bağlı kalmasının zorunluluğu konusu tartışılmıştır. İslam Fıkıh Akademisi 1993 yılında yapılan toplantıda fıkıh mezheplerinin kolaylık sağlayan hükümlerinin tercih edilebileceğini ancak bunun için şu kurallara uyulması gerektiğini ifade etmiştir (<http://www.iifa-aifi.org/1950.html>).

1. Müçtehidin konuyla ilgili ruhsat hükmü şer-i esaslara uygun olmalı şaz görüş olmamalıdır.

2. Ruhsat hükmüyle amel etmek için ferdi veya kamuya yönelik bir mefsetedi kaldırmalı bir maslahatı yerine getirmelidir.

3. Farklı mezheplerin görüşleriyle amel etme keyfilige dönüşmemelidir.

4. Mezhepler arası tercih hileye ve mefsedete vesile kılınmamalıdır.

5. Helal ve haram konularında ihtiyata uygun olan davranılmalıdır.

3. Mesele: On'a on bir kuyunun içine kirpi düşüp ölse o kuyunun suyunun boşaltılması lazım olur mu?

El-Cevap: Olur. (Damadzâde, 2a.)

Söz konusu bu fetva ile ilgili olarak Fetâvâ'nın nüshaları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Müstensih, Mehmed b. Osman tarafından hazırlanan Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde 3786 arşiv numaralı nüshada kuyunun suyunun boşaltılması gerektiği ifade edilir. Ancak müstensih İsmail Nureddin b. İbrahim Edhem tarafından hazırlanan Ankara Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonunda A 400 arşiv numaralı nüshada ise bu meselenin cevabı "olmaz" şeklinde belirtilmiştir. Diğer bir ifadeyle kuyunun suyunun boşaltılması gerekmeyeceği ifade edilmiştir. Fetvanın açıklamasında on'a on bir kuyuya domuz ve köpek dışında düşen bir hayvan canlı olarak çıkarılması durumunda kuyunun suyunun necis olmayacağı ifade ediliyor.

Hanefî kaynaklarda konuyla ilgili verilen bilgilere bakıldığında on'a on bir kuyu havz-ı kebir mahiyetinde sayılır. Bu sulara necaset düştüğünde bu necaset bir taraftan diğer tarafa ulaşmadığı kabul edilir. Bu durumda suyun renk, koku ve tadında değişiklik olmazsa kuyunun suyu hükmen temiz sayılır. Bu ölçüden küçükler ise havz-ı sağır kapsamında değerlendirildiğinden içerisine necis bir şey düştüğünde suyun hükmen temiz sayılabilmesi için düşen şeyin durumuna göre bazen belirli bir miktarda suyun boşaltılması istenirken bazen de suyun tamamının boşaltılması gerektiği söylenmiştir. Su kuyusunun içerisine fare ve serçe düşüp öldüğünde henüz dağılmamışsa yirmi kova su boşaltılması hükmen temiz sayılması için yeterli görülmüştür. Kedi ve tavuk gibi bir hayvan düşüp öldüğünde kırk kova su boşaltılması yeterli görülmüştür. Ancak söz konusu bu hayvanlar su içerisinde dağılmaya başlamışsa kuyunun suyunun tamamen boşaltılması gerektiği ifade edilmiştir. Kuyunun içerisine düşen hayvan canlı olarak çıkarıldığında ise bu hayvanın artığının necis sayılıp sayılmamasına göre işlem yapılır. Eti yenen hayvanların artığı temiz olduğu için su hükmen temiz sayılır. Eti yenmeyen hayvanların, artıkları da necis sayıldığı için suyun boşaltılması gerekecektir (Mevsîlî, 1996, 17-18).

4. Mesele: Zeyd cünüpken Kur'an kastıyla Kur'an-ı Azimü's-şân tilavet etmek câiz olur mu?

El-Cevap: olmaz (Damadzâde, 2b.)

Abdestsiz Mushafa dokunma meselesi Kur'an tilavet etme konusu günümüzde çeşitli platformlarda tartışılan bir konudur. Bu meselenin 17. Yüzyılda da tartışılıyor olmasının yanı sıra abdestle ilgili değil de cünüplük meselesi bağlamında sorulması dikkat çekicidir. Bu meselenin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'ye sorulmamış olmasından kaynaklana bileceği gibi toplum içerisinde henüz abdestsiz olmanın Kur'an'a dokunma veya tilavet etme bağlamında bir mesele olarak görülmediği anlamına da gelebilir.

Fetvanın tahlili bağlamında Hanefî kaynaklarına baktığımızda cünüpken Kur'an kıraatinde bulunmak haram kabul edilmiştir (Kâsânî, 1986, 38). Delil olarak Abdullah b. Ömer vasıtasıyla Peygamber efendimizden nakledilen " Cünüp ve hayızlı kimse Kur'an'dan bir şey okumasın" (Tirmizî, Tahâret, 98; İbn Mâce, Tahâret, 105) rivayeti gösterilmiştir (Kâsânî, 1986, 38).

Günümüz araştırmacıları ise "Ona temizlenmiş olanlardan başkası dokunamaz" (Vakıa, 56/79) ayeti ve ilgili rivayetler bağlamında konuyu tartışmışlardır. Ayette belirtilen الْمُطَهَّرُونَ kelimesinin ne anlama geldiği ve لَا يَمَسُّهُ yer alan hü (٥) zamiri neyin yerine kullanıldığı meselesi tartışmanın merkezini oluşturmaktadır. Bu kelimeye melekler anlamını verenler hü zamiriyle levhi mahfuzdaki kitabın kastedildiğini söylerler. Dolayısıyla ayetten "Levh-i mahfuzdaki o kitaba(Kur'an'a) meleklerden başkası dokunamaz. O kitaba el sürecek olan pis şeytan değil temiz meleklerdir." anlamı çıkarılacaktır. الْمُطَهَّرُونَ "Mutahharun" kelimesindeki kastın Müslümanlar olduğunu ifade edenler ise ayette temiz olan yani cünüp ve hayızlı olmayan abdestli temiz Müslümanlardan bahsedildiğini söylemişlerdir. لَا يَمَسُّهُ yer alan hü (٥) zamirinin ise Kur'an'a râci olduğu ifade edilmiştir. Müslüman zaten necis olmayacağına göre buradaki kasıt hükmi temizlik olan gusül ve abdesttir. Dolayısıyla da abdestsiz olan kişiler Kur'an'a dokunamayacaklardır. (Çetin, 1993, 108; Ertaş, 2018, 1278; Akpınar, 2001, 82; Uğur, 2016, 211; Ertaş, 2019, 1776)

Din İşleri Yüksek Kurulunun konuyla ilgili fetvası ise şu şekildedir: Kur'an-ı Kerim'in, ezberden abdestsiz okunabileceği konusunda bir ihtilaf yoktur. Bununla beraber, Allah kelamı olduğundan, ezberden okunduğunda da abdestli olunması, bazı âlimler tarafından tavsiye edilmiştir. Ancak, Kur'an'a abdestsiz olarak dokunulamayacağı ve Kur'an'ın abdestsiz taşınamayacağı konusunda mezhepler ittifak etmiştir. Dâvud ez-Zâhirî'den başka muhalif olanın bilinmediğini ifade etmektedir. Bu görüşün delili "Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir" (Vâkı'a, 65/79) âyetiyle beraber, Hz. Peygamberin (s.a.s.)'den nakledilen "Kur'an'a ancak temiz olan dokunsun" (Muvatta, Kur'an, 1) rivayetidir. Yukarıda verilen deliller

çerçevesinde ilk dönemden itibaren Kur'an'a abdestsiz olarak dokunulamayacağı konusunda ümmet arasında ortak bir kanaat ve bir nevi amelî sünnet oluşmuştur. Kur'an'ın Allah kelamı olmasından hareketle, abdestsiz dokunulmaması ona gösterilmesi gereken saygının bir gereği olarak görülmüştür. Bundan dolayı, Kur'an'ın abdestsiz olarak ele alınmasını ve taşınmasını, eğitim ve öğretim durumunda olduğu gibi, ancak mazeret durumlarına hasretmek gerekir. Konuyla ilgili Din İşleri Yüksek Kurulunun fetvasını baktığımızda meselenin tarihsel süreç içerisinde toplum içerisinde cünüp olanın mushafa dokunma tartışmasından abdesti olmayanın Kur'an'a dokunması mevzusuna doğru bir değişim geçirdiği görülmektedir.

5. Mesele Namaz kılarken Zeyd, *والظالمين اعدلهم عذابا اليما* yerine *والظالمين اعدلهم اجرا عظيما* okursa Zeyd'in namazı fasid olur mu?

El-cevap: olur (Damadzâde, *Fetava*, 3a.)

Namaz kılan bir kimsenin kıraat esnasında yaptığı okuma hataları zelletü'l-kâri olarak adlandırılır. Yapılan hataların namazın sıhhatine etkisi tespit için bazı ölçüler konulmuştur. Yapılan kıraat hatası kelimenin anlamını bozacak şekilde ise namazın sıhhatine mani olur. Ayrıca ayetteki bir kelime değiştirilirse ve bu kelime Kur'an'da yer almıyorsa namazın sıhhatine mani olacaktır. İnné'l müslimine yerine İnné'z-Zalimine okumak bu şekildedir (Fetâvâyi Hindiyeye, ts. 275).

6. Mesele: Bulgar toprakları gibi kuzey bölgelerde gecenin en kısa olduğu zamanlarda şafak kaybolmadan fecr doğacak olursa bu bölge sakini Müslümanlardan yatsı ve vitir namazları mefkud olur mu?

El-cevap: Olmaz. Lakin bazı meşayih namazın vacip olması için vakit dışında başka sebeplerin olması ihtimalinden dolayı vakitlerin oluşmadığı yerlerde dahi yatsı ve vitir namazı kılmak gereklidir der (Damadzâde, 3a)

Vaktin oluşmadığı yerlerde namazın farziyyetinin düşüp düşmeyeceği konusunda farklı görüşler vardır. Örneğin şafak kaybolmadan fecrin doğduğu yerlerde yatsı ve vitir namazının farziyyetinin düşeceği ifade edilmiştir. Kolları kesilmiş bir kişiden abdest esnasında dirseklerle birlikte kolları yıkama vücubiyeti sakit olduğu gibi vakit oluşmazsa namazın farziyeti de düşeceği söylenmiştir. Bazı fakihler ise farz mahallin olmayışı ile farzın sebebinin olmayışını farklı değerlendirmişlerdir. Vakit namaz kılmaya emrinin bir sebebi olsa da bu emrin kendisinde gizlenmiş başka sebepler de olabilir. İlahî hitabın varlığı namazın kılınmasına sebep olarak yetmektedir. Bu sebeple namazlar vakitleri takdir edilerek eda niyetiyle kılınmalıdır (İbn Nüceym, ts., 259; İbn Âbidîn, 1992, 362).

Din İşleri Yüksek Kurulunun konuyla ilgili fetvası ise şu şekildedir: "Vakit, namazın şartlarından birisidir. İslam bilginleri arasında "vakit, namazın şartıdır" gerekçesiyle vakitlerin teşekkül etmediği yerlerde o vaktin namazının farz olmadığını söyleyenler varsa da, namazın asıl sebebinin ilahî hitap olduğunu esas alarak, bu yörelerde namazların takdirle kılınacağını söyleyen âlimler çoğunluktadır. Hz. Peygamberin (s.a.s.) günlerin uzun olması sebebiyle vakitlerin somut olarak belirlenemediği kıyamet öncesi günlerde namazların takdir edilerek kılınması gerektiğini belirtmesi, (Müslim, Fiten, 110) bu görüşe kaynaklık etmektedir. Bu hadis, vakitlerin oluşmamasının namazı düşürmeyeceğini ortaya koyduğu gibi, vakit oluşmayan bölge ve zamanlarda namazların, vakitleri takdir ederek kılınması gerektiğini açıkça göstermektedir. Anlaşıyor ki, ilahî hitap, Hz. Peygamberin (s.a.s.) sünneti ve amelî tevatür gereği bütün Müslümanlar, bir günde yani 24 saatte 5 vakit namazla mükelleftirler. Aksi hâlde kutuplarda ve kutuplara yakın bölgelerde olduğu gibi dünyanın bazı yerlerinde yaşayan Müslümanların bir kısmı (altı ay gece altı ay gündüz olduğu için) yılda sadece beş vakit namaz kılacaklardır. Şu hâlde, bir bölgede herhangi bir namazın vakti gerçekleşmiyorsa veya tam olarak belirlenemiyorsa, o namazın vakti takdir edilerek yani namaz vakitlerinin olduğu en yakın bölgeye kıyaslanarak kılınır (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2015, 131)."

4. Mesele: Bu surette fatihayı şerife zammettiği surenin ibtidasında besmeleyi iade eder mi?⁵

El-cevap: Etmez (Damadzâde, 3b.)

Namazda kıraat esnasında besmelenin okunmasının hükmü konusu surelerin başındaki besmelenin o surenin bir ayeti olup olmadığı konusundaki görüş farklılığıyla paralellik arz etmektedir. İslâm Hukukçularının besmele konusuna yaklaşımı üç şekilde olmuştur. Birincisi gerek fatiha suresinin başındaki gerekse diğer surelerin başındaki besmeleler o surenin bir ayetidir. İmam Şâfiî'nin benimsediği görüş bu şekildedir (Şîrâzî, ts., 138; Cessâs, 1984, 7). İmam Malik'in de benimsediği diğer görüşe göre ise, surelerin başındaki besmele o surenin bir ayeti değildir (Cessâs, 1984, 8). Şeyhulislam Ebu'l-Hayr Ahmed Efendî'nin fetvasına esas olarak aldığı Hanefî mezhebinde ise besmele Kur'an'ın bir ayeti olup sureleri birbirlerinden ayırmak için kullanılmıştır. Ancak sure başlarında yer alan besmeleler o surenin bir ayeti değildir. Bu

⁵ Damadzâde, *Fetava*, 3b.

sebeple de Hanefî mezhebine göre besmelenin namazda fatihadan önce okunması sünnet olarak kabul edilmiştir (Kâsânî, 1986, 203; İbn Nüceym, ts. 330; Burhânüddîn el-Buhârî, 2004, 358).

Din İşleri Yüksek Kurulu konuyla ilgili yayınladığı fetva şu şekildedir: “Namazda her rekatin başında ve Sübhanek’den sonra kıraata başlamadan önce besmele çekilir. Fatihâ’dan sonraki zamm-ı sure için ise besmele çekilmez (Din İşleri Yüksek Kurulu, s. 147).”

5. Mesele: Zeydi Müslim ve zevcesi Hind bir kimseye keferenin küfrünü mücib olan bazı fiillerini istihsan etseler Zeyd ve Hinde tecdidi iman ve nikah lazım olur mu?

El- Cevap: Olur (Damadzâde, 34b.)

Hanefî mezhebinde İmam Ebu Hanife ve İmam Ebu Yusuf’a göre eşlerden birisinin küfür gerektirecek lafızları söylemesi mahkeme kararına gerek kalmaksızın nikah akdinin sonlanmasını gerektirir. Bu işlem fesh olarak değerlendirilir. İmam Muahmmmed ise taraflar arasında elfâz-ı küfür sebebiyle talakın gerçekleşeceğini söyler (Serahsî, 2000, 137). Şâfiî mezhebinde de irtidat evlilik akdinin sonlanmasını gerektiren bir durum olarak kabul edilmiştir. Ancak iddet bitmeden tövbe edip tekrar Müslüman olması halinde yeni bir nikah akdine gerek kalmaksızın evliliklerini sürdürebilirler (Şirbini, 1994, 319; Nevevî, 1991, 142; Necip el-Mutî, ts., 314-316).

Kur’an-ı Kerimde yer alan “Ey inananlar! Mü’min kadınlar hicret ederek size gelirlerse onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kafirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helal değildir. Onlar da bunlara helal olmazlar. Onların sarf ettikleri mehirleri geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Kafir kadınları nikahınızda tutmayın...”(el-Mümtehine, 60/10) ayeti Müslüman erkeğin irtidat eden karısıyla evlilik hayatını sürdürmeyeceğine delil olarak getirilmiştir. Ayrıca “İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin” (el-Bakara, 2/221) ayetindeki müşrik lafzı Ehl-i Kitab’ında içine dahil olduğu İslam dışındaki bütün grupları kapsadığı ifade edilmiştir (Râzî, 1999, 408)

Konuyla ilgili naslarda Müslüman bir erkeğin Müslüman veya Ehl-i Kitap bir kadınla, Müslüman kadının ise ancak Müslüman bir erkek evlenebileceği ifade edilmiştir. Eşlerden birisinin söylediği elfâz-ı küfür kapsamındaki sözler irtidat kapsamında değerlendirilerek evlilik akdine ve devamına mani olarak görülmüştür (Liv, 2019, 181). Bu sebeple de tarafların evliliklerini sürdürme bilmeleri için tövbe etmeleri ve yeni bir nikah akdi yapmaları yönünde fetva verilmiştir.

Din İşleri Yüksek Kurulu konuyla ilgili yayınladığı fetva şu şekildedir: “Dinden çıkmayı gerektiren sözleri kasıtlı olarak söyleyen kişi dinden çıkacağı için eşiyle arasındaki nikâh bağı sona erer. Dinin kesin esaslarından birisinin inkâr edilmesi veya hafife ya da alaya alınması, kişinin dinden çıkmasına sebep olur. Mesela Allah’a, Peygambere ve dinen mukaddes olan değerlere küfreden, namazı ve orucu inkâr eden kişi İslam dininden çıkmış olur. Hanefî mezhebine göre, eşlerden birinin dinden çıkmasıyla, evlilik kendiliğinden sona erer. Tövbe etse bile yeni bir nikâh akdi olmaksızın evlilik hayatını devam ettiremez. Şâfiî mezhebindeki ağırlıklı görüşe göre, dinden çıkan kimse tövbe eder de iddet müddeti içinde İslam’a dönerse yeni bir nikâh akdine gerek kalmaksızın evlilik hayatını devam ettirebilir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2015, 461).”

Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, Fetâvâ, Müstensih Mehmed b. Osman tarafından hazırlanan 3786 arşiv numaralı Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde bulunan nüshanın giriş bölümü.

6. Sonuç

Hayatı ve Fetava isimli eserini ele aldığımız Çankırılı Şeyhülislam Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, Osmanlı'nın ilim ve kültür hayatının temsilcilerinden ve 64. Şeyhülislamıdır. II. Mahmud döneminde meşihat makamında bulunan Damadzâde Osmanlı'nın gerileme dönemine tanıklık etmiştir. İbrahim Müteferrikaya matbaa konusunda teşvik etmiş bazı eserleri de bilim dünyasına kazandırmak için matbaada bastırmıştır. Tıbbi sahada eserler ve çeviriler kaleme alması Damadzâde'nin çok yönlü ilmi kişiliğe sahip olduğunu gösterir. Dönemin siyasi çalkantılarının etkisi onun Şeyhülislamlık makamına gelişinde ve bu makamdan kısa süre sonra ayrılmasına etkili olmuştur.

Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, Fetâvâ adlı eserinde meşihat makamına iletilen meseleleri Hanefî temel kaynakları referans alınarak Hanefî mezhebi görüşlerini çerçevesinde cevaplandırmıştır. Bazı meselelerde verilen referanslar daha sonraki meseleler için kaynaklık edecek mahiyettedir. Bu sebeple Fetâvâ nüshası kopyalanarak çoğaltılmıştır. Eserin oluşturulması sırasında klasik Hanefî tertibinin dikkate alındığı bu eser 17. yüzyılda Osmanlı devleti içerisinde telif edilen fetva mecmuaları içerisindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Acıduman, Ahmet (2008). Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi Çay Risâlesi Üzerine Bir Çalışma, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*. S. 16, s. 139-147.
- Acıduman, Ahmed - Arda, Berna (2006). er-Râzi ve Hamidiye 1013 Üzerine Bir İnceleme, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*. S. 14, s. 83-91.
- Afyoncu, Erhan (2008). Rûznâmçe, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c.35, ss. 276-278). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Akgündüz, Ahmet (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Yayınları.
- Akpınar, Ali (2001). Mushafa Abdestsiz Dokunma Meselesi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 1, s. 82.
- Altunsu, Abdülkadir (1972). *Osmanlı Şeyhülislamı*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atar, Fahrettin (1995). Fetvâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c.12, ss. 497). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, Mehmet Akif (2001). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Bilgin, Emrah (2010). Ömer b. Salih el-Kırimî Tuhfetü'l-Fetâvâ, Bozok Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Burhânüddin el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Mergînânî (2004). *el-Muhîtü'l-Burhânî*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- Cin, Halil - Akgündüz, Ahmet (1995). *Türk-İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osav Yayınları.
- Çetin, Abdurrahman (1993). Abdestsiz Kur'an Okuma Meselesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 5, s. 108.
- Damadzâde, Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi. *Fetâvâ*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 3786.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Es'as es-Sicistânî (1981). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû İshâk Cemâlüddin İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ts.). *el-Mühezzeb*. Beyrut; Daru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- Eraslan, Sadık (2009). *Meşihat-i İslâmîyye ve Ceride-i İlmîyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ertas, Hikmetullah (2018). Buhârî Şârihlerin Mezhepçi Yorumları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 60, s. 1278.
- Ertas, Hikmetullah (2019). El-Hâc Ahmed El-Hilmî El-Âmidî'nin Mu'înu'l-Kârî Fî Tercemeti Ahvâli Ricalî'l-Buhârî (Yazma) Eserinin (Hadis) Özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 62, s. 1776.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (1992). *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'lmuhtâr*. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed (ts.). *el-Mugnî*. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (1981). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed (1993). *el-Bahrur-râ'ik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye.
- İpşirli, Mehmet (2010). Şeyhülislam, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. 39, ss. 91). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpşirli, Mehmet (1993). Damadzâde Ahmed Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c.8, ss. 449). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaçalın, Mustafa S (2012). Vankulu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c.42, ss. 513). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed (1986). *Bedâi'ü's-sanai' fî tertibi's-şerai'*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-ilmîyye.
- Kavak, Özgür (2011). Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 41/2, s. 59-106.
- Koca, Ferhat (1995). Fetvâhâne, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. 12, ss. 497) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Komasyon (ts.). *Fetâvâyi Hindîyye*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Komasyon (1916). *İlmîye Salnamesi*. Dârülhilâfetilaliyye: Matbaatü Amire.
- Komasyon (2015). *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Köksal, İsmail (1999). İsmail Osmanlı Devleti'nde Resmi-Gayri Resmi Fıkhi Mezhepler. *İslâmî Araştırmalar*. S. 3-4, s. 325
- Kurt, Ali Vasfi (2010). *Vankulu Lügatının Başındaki Ferman, Fetva ve Takrirler Yaouz Argıt Armağanı* İstanbul: Kocaeli Belediyesi Kültür Yayınları.
- Liv, Cemil (2019). İtikadi Problemlerin Evlilik Akdine Etkisi Bağlamında Bir Değerlendirme. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 15, s. 157-183.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddin Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ts.). *el-Hidâye*. Beyrut: Daru'l-İhyâi Tûrâsî'l-Arabî.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud (1996). *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Molla Hüsrev (ts.). *Dürerü'l-Hükkâm şerhü gurerü'l-Ahkâm*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri (ts.). *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- Necib el-Mutî'î (ts.). *Tekmiletü'l-Mecmû'*. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib.
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer (1420). *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Tûrâsî'l-Arabî.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (1981). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Süleyman Saadeddin, Müstakimzade (1978). *Devhatü'l-Meşâyih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şirbîni, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed (1994). *Mugnî'l-muhtac ila ma'rifeti meâni'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî.
- Özen, Şükrü (2005). Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 3, s. 249.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uğur, Hakan (2016). Vakıa Süresi 79. Ayet Bağlamında Mushaf'a Abdestsiz El Sürme Meselesi. *Usûl: İslam Araştırmaları*. S. 25, s. 211.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014). *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yörükân, Yusuf Ziya (1952). Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 2-3, s. 143.
- <http://www.iifa-aifi.org/1950.html>